

Ulrich Duchrow

Az abszolút tulajdon rabszolgaságot teremt

II. rész

Kísérletek a kontraszttársadalom megvalósítására: A régi Izrael, a Jézus-mozgalom és az ősegyház

A tulajdonra és hitekre épülő gazdaság létrejötte és elterjedése a Kr. e. késői 8., ill. 7. században egészen más körülményekre talált Izraelben, mint Görögországban. A héber meg szabadulása az egyiptomi nagybirodalom rabszolgaságából, s a parasztoké a kánaáni városkirályságok adókötelességétől már Kr. e. 1250 körül végbement. A felszabadultak a palesztinai hegyekben telepedtek meg, és önálló családi és törzsi szövetségekbe szerveződtek. Közös ügyeiket egalitárius módon, népgyűléssel szabályozták, kifejezetten hivatkozva arra az istenre, akinek megszabadulásukat köszönhették: Jahvéra (*kahal Jahve*). Ha például meg kellett szervezni a külső támadásokkal szembeni védelmet, akkor ezt Jahve által kiválasztott karizmatikus vezetők által tették (ld. a Bírák könyvét).

Kb. Kr. e. 1000-től aztán a nép a paraszti és a prófétai körök ellenállása ellenére a királyság mellett döntött. Ennek az lett a következménye, hogy a királyi udvar, annak hivatalnokai és katonái egyre jobban elnyomták és kiszákmányolták a paraszti népséget (vö. 1Sám 8). Már Salamon úgy viselkedett, mint az ókori kelet nagykirályai. Amikor fiai még tovább akarták súlyosbítani a nép terheit, Júda és Benjámin északi törzse levált, és megalakították saját északi országukat. Emez persze megintcsak ugyanabba az irányba fejlődött, odáig menően, hogy a király önkényesen elkobozta a parasztok földjét (vö. 1Kir 21). Az erőszakos Jehu-forradalom ellenére ez az irányultság meghatározó maradt egészen a Kr. e. 8. századig.

Ebben a helyzetben a tulajdon, a kamat és a pénz új mechanizmusa a mindenekelőtt (kis)paraszti termelők számára az életalapjaik elleni további veszélyes támadást jelentette. Ha korábban terményeikből – azok újratermelésén túlmenően – már illetéket kellett leróniuk a királynak, a templomnak és az arisztokrata felső réteg luxusa számára, akkor most az egymás közti verseny jött létre. Nem azért vettek föl

hiteleket, hogy modern értelemben vett, a lehető legjobban jövedelmező, hitelfinanszírozási termelést építsenek ki, hanem pusztán szükségéből – vetőmagra, ha rossz termésük volt, és a következő vetéshez szolgáló gabonát családjuk pusztán fennmaradása érdekében meg kellett enniük. Ennek következtében földjüket elveszítették a maguk részéről egyre több földet felhalmozó nagybirtokosok javára, és ráadásul adórszolgai munkát kellett végezniük azok számára. Eközben feltételeznünk kell, hogy a tulajdonra épülő gazdaság új formája a maga hitelmechanizmusával beszivárgott a királyi-feudális viszonyok közé, és ennek az egyenlőtlen földelosztás volt a kiindulópontja. Izrael társadalomtörténeti fejlődésének megértése szempontjából azonban az a döntő, hogy a parasztok a királyi és a birodalmi adószedő struktúrák mellett még annak a további kiszákmányolási mechanizmusnak is ki voltak téve, amely saját soraikból indult ki, és tönkretette szolidaritásukat. Hogy reagált Izrael erre a kiélezett helyzetre?

Állam és társadalom a fogság előtt Júdában – a 8. századtól a fogságig c. könyvében *Rainer Kessler* pontosan azt a korszakot vizsgálta, amelyben a tulajdonra épülő gazdaság behatolt Júda királyságának társadalmába. Figyelmen kívül hagyhatjuk azt a kérdést, hogy ez Görögországból és Mezopotámiából származó, külső hatások nyomán következett-e be, vagy magából a júdai társadalomból fakadt; mindenestre feltűnő, hogy ez a fejlődés időben teljesen párhuzamosan zajlott le azzal, hogy a görög poliszban létrejött a tulajdonra épülő gazdaság. Görögország és Palesztina között a tengerjáró föníciaiak jöhetnek szóba közvetítőként.

Kessler kimutatta, hogy a júdai társadalomnak a tulajdonra épülő gazdaság következtében létrejött alapellentmondása a hitelezők és az adósok között állt fenn. Konkrétan ez az ellentmondás azt eredményezi, hogy egyfelől a föld a nagybirtokosok kezében összpontosul, másfelől a kisparasztok eladósodnak.

Amazok luxusban élhetnek, többnyire a városban, emezek az eladósodás révén elveszítik földjüket, a maguk és családjuk szabadságát és önállóságát, és napszámosként vagy adórszolgaként kell dolgozniuk. A királyság korának vége felé még a koldusszegény ség is bekövetkezik. Fontos látnunk, hogy az újjgazdagok teljesen törvényes úton, a hitelezők és adósok közti szerződések révén halmozzák fel földjeiket, és közös felső réteget alkotnak a hivatalnokokkal, a katonákkal és a királyi udvarral. Ezek a csoportok tehát együttesen nem csupán a gazdasági, hanem a politikai hatalmat is kezükben tartják, és ily módon manipulálni tudják a jogot is, amelynek izraeli felfogás szerint mindenekelőtt a gyengéket és a szegényeket védelmező jognak kell lennie.

A próféták tiltakozása

Éppen a társadalomnak és az államnak ez a tulajdonra épülő gazdaság által okozott hibás fejlődése váltja ki a nagy próféták tiltakozását a 8. század utolsó harmadában és aztán a 7. században. Ámosz és Ozeás (még az északi országrész Kr. e. 722-es pusztulása előtt), Izajás, Míkeás, Szofóniás, Jeremiás, Habakuk és Ezekiel számon kéri a jogot (*mispát*) és az igazságosságot (*cedáka*) mint olyan értékeket, amelyek az új tulajdonjog által veszendőbe mentek, de mindenekelőtt azt hangsúlyozzák, hogy a szegények jogának és az igazságosságnak a megszüntetésével magát Izrael Istenét vetik el. Isten ismerete ugyanis azonos azzal, hogy jogot szorgáltatunk a szegényeknek (vö. pl. Jer 22, 16). A prófétai könyvek továbbírása az északi országrész 722-es, s a déli országrész 586-os, a próféták által megjövendölt bukása után részben utalásokat tartalmaz egy remélt jövőbeli rendre, amely témánk szempontjából szintén érdekes. Nézzünk meg néhány szöveget részletesebben.

Ámosz próféta a 8. szd. közepén lép föl az északi országrészben. Központi témája a kisparasztok veszélyeztetése. Ezek elveszítik javaikat az elzalogosít-

tás során, túlságosan eladósodott embereként adósrabszolgának adják el őket, az adósrabszolgává lett nőket meggyalázzák (Ám 2,6–8), a kisparaszto-
kat becsapják a hitelüzletekben (8,4–7), illetékeket szednek, és megvesztegetéseket fogadnak el tőlük (5,11–12). A próféta másfelől bírálja a gazdagokat, akik a szegényeken gazdagodnak meg, mások munkájából élnek és luxusban tobzódnak (5,11; 6,4–6 és másutt); ezeket romlással és pusztulással fenyegeti (9,9–10). Ezzel szemben az áldozatok abban az ígéletben részesülnek, hogy munkájuk gyümölcseit maguk fogják élvezni: „Az elpusztult városokat fölépítik, és ők laknak bennük; szőlőt ültetnek, és ők isszák annak borát; kerteket művelnek, és ők eszik gyümölcseit” (9,14). Ebből világossá válik, hogy a tétlen földbirtokosok kizsákmányoláson nyugvó tulajdona és luxusa pusztulásra van ítélve, de a parasztok saját munkán nyugvó tulajdonát biztos jövő várja. Nincs olyan elvont tulajdon, amely szabadságot biztosítana; ellenkezőleg, a tétlenség közepette szerzett tulajdont ki kell iktatni, és csak a saját munkán nyugvó tulajdonra száll majd Isten áldása.

Mikeás próféta a déli országrészben lép föl ugyanazon évszázad végén, tehát abban a korban, amikor Ámosz próféta jövődöleése beteljesedett, és az asszírok Kr. e. 722-ben romba döntötték az északi országrészt. Ő a tulajdon-kamat-elzálogosítás-adósrabszolgaság ugyanazon mechanizmusát állítja pellengérré:

„Jaj azoknak, akik álnokságokat és gaztetteket terveznek fekvőhelyükön, és kora reggel végrehajtják, mert van hozzá hatalmuk! Megkívánják a mezőket, és elrabolják, a házaikat is elveszik, elnyomják az embert és házat, őt magát és örökölt birtokát.” (2,1–2)

„Népem asszonyait kiűzitek, kényelmes otthonukból, gyermekeiktől elveszitek, ékes országomat örökre. Keljetez jól, menjetez innen, mert nincs itt számotokra hely!” (2,9–10)

Ezekből a szövegekből nemcsak az válik világossá, hogy a parasztok elveszítik földjüket, házaikat és szabadságukat, hanem gyermekeiknek is adósrabszolgává kell lenniük – mégpedig nem csupán korlátozott időre, hanem „örökre”. Egy hitelszerződés végrehajtásának látszólag tisztán gazdasági folyamatát ez a szöveg nevezi először nyíltan rablásnak. A gazdagokat, akiknek felelniük kell ezért, utoléri majd a végzet (2,3). És valóban. Júda felső rétegét Kr. e. 586-ban deportálják a babiloniak. Ebben az időszakban és hazatérésük után továbbírják a próféta könyvét – abban a reményben, hogy bűnvaló mást tesznek majd a gazdagok, de a kis-

emberek is, akik hátat fordítottak a szolidaritásnak. Csak a gazdasági gyakorlat megváltoztatása révén van remény arra, hogy a fogság utáni újrakezdés nyomán mindenki saját keze munkájából élhet, igazságosan.

A Kr. e. 7. században Izajás próféta is éles szavakkal bírálja a parasztszaladók kisajátítását és a nagybirtokok felhalmozását:

„Jaj azoknak, akik házat házhoz ragasztanak, és mező mellé mezőt szerzenek, míg hely sem marad másnak, és csak ti laktok ebben az országban!” (5,8)

A meggazdagodó földbirtokosokat ő is „tolvajoknak” nevezi (1,23), az eladósodott parasztok földjének elzlogosítását pedig „a nyomorgók kirablásának” (3,14). Ő is előre megmondja nekik zsákmányuk elveszését (5,9–10). Miközben a „zsarnokokat” és a „hencegőket” kiirtják majd, az „alázatosoknak” és „szegényeknek” nagy termékenységet jósol (29,17–21). Az ún. Harmadik Izajás könyve aztán (65,21–22) éppoly világosan szól, mint Ámosz és Mikeás:

„Házakat építenek, és laknak bennük, szőlőket ültetnek, és élvezik gyümölcseit, nem úgy építenek, hogy más lakjék benne, nem úgy ültetnek, hogy más élvezze... Választottaim maguk élnek munkájuk eredményéből.”

Jogi reformok

A Kr. e. 8. és 7. szd. eredeti prófétai szövegei nem maradtak következmény nélkül: ez megmutatkozik e korszak és az utána jövő időszak különböző jogi reformjain. A bibliai hagyományban a prófécia és a jog két tipikus kiindulópontja a fennálló, az életet tönkretevő (jogtalan) rend megkérdőjelezésének és legyőzésének. Mindkettő egyfelől a kritikát és a víziót, másfelől az intézményes átalakulást képviseli.

Az első jogi reform a déli országrészben valósul meg, valószínűleg az északi országrész Kr. e. 722-es katasztrófájának tapasztalata nyomán. Ennek írásos lecsapódásával találkozunk az ún. Szövetség könyvében (Kivonulás könyve, 2Móz 21–23). Az olyan próféták, mint Ámosz és Ozeás, figyelmeztetőleg előre meghirdették ezt az összefoglalást mint az északi országrész társadalmi és gazdasági igazságtalanságainak eredményét, és megtérésre szólítottak fel. Most a próféták tanítványai a menekültekkel együtt érkeznek északról, és ezzel az üzenettel erősítik fel az olyan déli próféták hangját, mint Izajás és Mikeás: Ha nem tértek meg a gazdagság és a hatalom bálványától Jahvéhoz és az igazságossághoz, éppúgy vesztekbe rohantok, mint az északi ország-rész.

Valószínűleg ebben a helyzetben vezet be a Szövetség könyve több, a hetes számmal jelzett szabályozást, és további olyan gazdasági törvényeket, amelyek szociális és ökológiai kritériumokat kapcsolnak össze teológiaiakkal:

- 23,12: A hét hetedik napján (még nem nevezik szombatnak) pihenjen a paraszt, és adjon pihenést állatának, rabszolgáinak és nála lévő jövevényeknek, hogy azok „lélegzethez jussanak”.
- 21,2–11: A hetedik évben váltságdíj nélkül szabadon kell engedni az (adós)rabszolgákat.
- 23,10–11: A hetedik évben paragon kell hagyni a földet, hogy a szegények és az állatok ehessenek róla.
- 22,20–23: A jövevényeket, az özvegyeket és az árvákat nem szabad erőszakosan kihasználni, ahogyan egykor a héber rabszolgákat használták ki Egyiptomban, mivel különben Isten meghallgatja kiáltásukat (2Móz 3,7–8), és megsemmisíti az elnyomókat, mint egykor az egyiptomiakat.
- 22,24–26: Aki kölcsönt ad, ne legyen se zálogot, se kamatot; mert Isten meghallja az életükben fenyegetett kiáltását, mint egykor a rabszolgaságba taszított héber kiáltását; Isten „együtt-szenvedő” Isten.

Megelőző és helyesbítő törvényekkel van itt dolgunk. Egyfelől nem szabad sem zálogot, sem kamatot venni, hogy meg lehessen akadályozni a föld elvesztését és az eladósodás miatt bekövetkező rabszolgává válást; másfelől, ha mégis bekövetkezett az (adós)rabszolgává válás, vissza-visszatérően rabszolga-felszabadítást kell végrehajtani. Figyelemre méltó, hogy a tulajdonos a földet sem használhatja ki a végéig, hanem időről-időre nyugalmat kell biztosítania számára, és tudatában kell lennie annak, hogy az állatokkal közösen használja azt!

Összefoglalólag azt mondhatnánk a Szövetség könyvéről, hogy tekintettel Istennek minden tereményével fennálló szolidaritására, a szabályokat a konkrét élet szükségletei adják, beleértve a gazdasági elnyomástól való szabadságot is.

Ezeket a kezdeményezéseket erősíti meg és bővíti ki a második jogi reform Joziás király idején, Kr. e. 622-ben, s ez a reform alkotja az ún. Második Törvénykönyv (Mózes 5. könyve) magvát. Részben ismét a kölcsönt nyújtó tulajdonosokkal szembeni megelőző intézkedésekről van szó, a kamat-, ill. uzorszedés tilalmáról (5Móz 23,20), és a zálogjogról (5Móz 24,6.10–11):

„Ne végy kamatot testvéreidől se pénz, se élelem, se más egyéb után, amit kamatra szokás adni!” (23,20)

Többnyire a pusztaság szükség vezetett az adósságcsináláshoz, s ebből nőhetett ki aztán a föld és a szabadság elvesztése. Az ilyen bajokon nem lenne szabad senkinek keresnie! A legtöbb ókori társadalom a gazdagok vékony rétegére és a sok teljesen elszegényedett vagy rabszolgasorsra jutott ember tömegére esett szét; ezek a törvények ezt kívánták megakadályozni, és bizonyíthatóan meg is akadályozták Izraelben, amíg lényeges részeit meg lehetett valósítani.

Az arató tulajdonosoknak is vannak kötelezettségeik. Ne arassák le teljesen földjeiket, hogy azoknak is meglegyen az alapellátásuk, akiknek nincsen földjük (5Móz 24,19). Ezen túlmenően a tulajdonosoknak kötelességük aratásuk tizedét leadni a közösségi feladatok számára (14,22). Ebből egyfelől évente nagy ünnepet kell ülni, amelyen *mindenki* részt vehet, minden harmadik évben pedig azoknak kell adni ezt a tizedet, akiknek nincs földbirtokuk, tehát különböző okokból nincsenek termelőeszközeik: az özvegyeknek, árváknak, jövevényeknek és levitáknak (akiket a kultuszra és a nép oktatására függetlenítték). Ez a világtörténelem első szociális adója, a leggyengébbekért vállalt, az általánosan befolyt adóra támaszkodó társadalmi és állami felelősség össejtje. Nem érdektelen, ha összevetjük mindezt a görög polisszal, ahol elvárják a gazdagoktól, hogy bőkezűen támogassák a szegényebb polgárokat és a közösségi feladatokat – saját tisztességük és dicsőségük érdekében. Izraelben viszont a szegényeknek Isten által szavatolt joguk van a támogatásra.

Bonyolultabb a különbség, ami az adórszolgásgát illeti. Görögországban Szólón nagyjából ugyanebben az időben teljesen megszünteti az athéni polgárokra vonatkozóan – de éppen ezzel csak rájuk vonatkozóan. Izraelben ellenben egyáltalán nem szabad léteznie, emlékeztetül az egyiptomi rabszolgásgát történt szabadulásra. Ugyanezt szolgálják a megelőző törvények. Ha viszont a valóságban mégiscsak bekövetkezik, akkor a hetedik évben szabadon kell engedni a rabszolgát és rabszolgánőket:

„Ha eladja magát neked héber testvéred, hat évig szolgáljon neked, de a hetedik évben bocsátod szabadon tőled”
(5Móz 15,12; vö. még Jer 34,8–11).

A Második Törvénykönyv (15,12–15) ezt azzal egészíti még ki, hogy az „úrnak” kezdőtőkével kell ellátnia a szabadon bocsátott rabszolgát, hogy az szabad kisparasztként valóban újra tudja kezdeni az életet. Minthogy az adórszolgák zálogul, az adósság biztosítékul szolgáltak, ez a törvény áttöri az adóssággal való belső tárgyi logikáját.

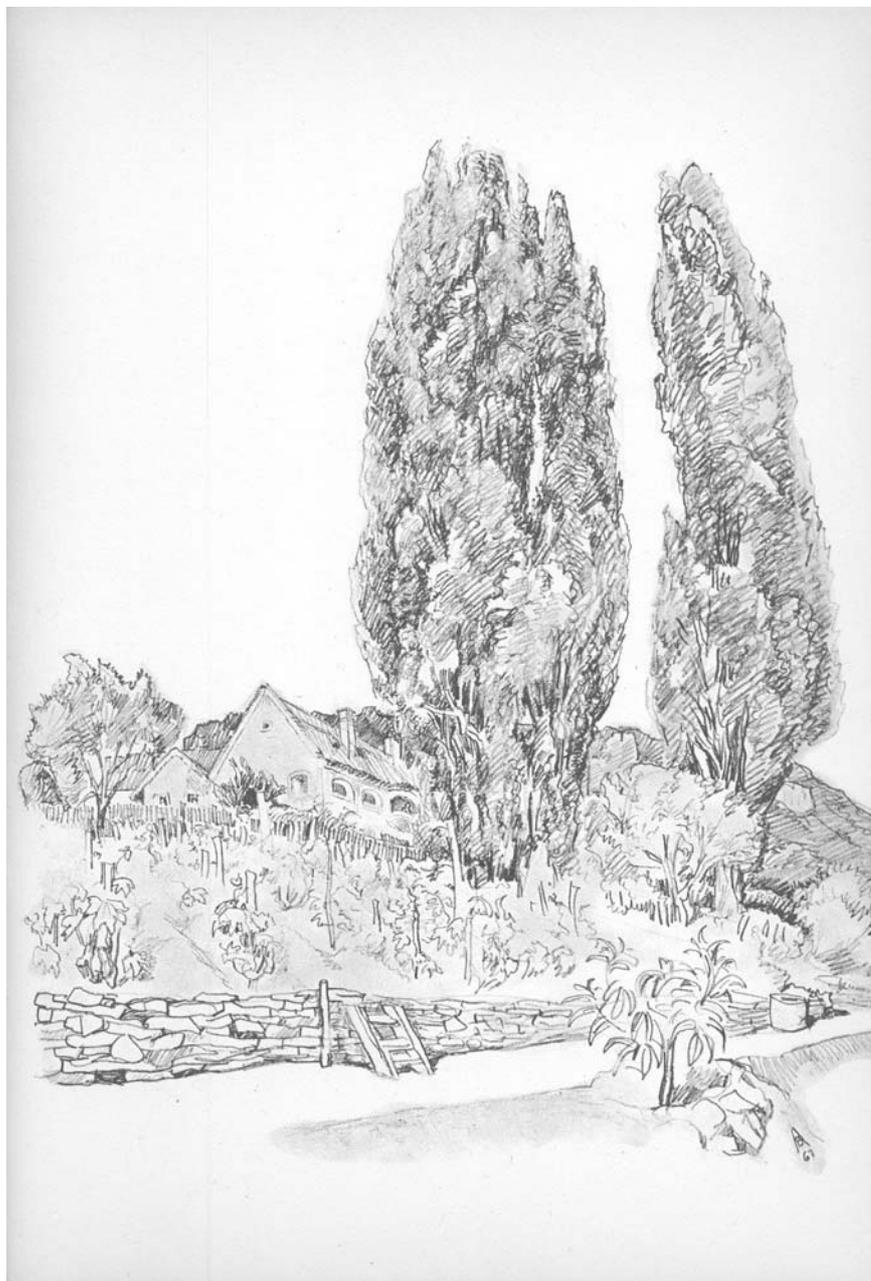
Ez még világosabbá válik az „adósság-elengedés” esetében, amire szintén

a hetedik évben kell sort keríteni (15,1–2). Mit jelent ez? Az itt használt héber fogalom, a *smittah* jelentése „lemondás”. A hitelezőnek – ahogyan a föld paragon hagyásával is a hetedik év terméséről – nemcsak adósságköveteléséről kell lemondania, hanem az adós elzálogosított tulajdonáról is, normális esetben a földjéről (a házával együtt), vagy is a kisparasztok termelőeszközéről. Ily módon hét év múltán nem csupán az eladósodás lehetséges következménye – a család adórszolgává válása – szűnik meg, hanem maga az ok is, az eladósodás, és a saját termelőeszközök ehhez kötődő elzálogosítása is. Ezzel lehetővé válik, hogy az érintettek szabadon újrakezdhesék életüket.

E két rendelkezésnek nincs párja az ókori keleten és a görög-római ókorban. Ezzel ugyanis Izrael elveti mind a tulajdon abszolút voltát, mind a rabszolgává tett emberek (legalábbis a sa-

ját néphez tartozók) abszolút tulajdonná változtatását. A Második Törvénykönyv egyébként azon a véleményen van, hogy ha Isten népe megtartaná az igazságosság és az irgalmasság jó törvényeit, akkor egyetlen rászorulónak, egyetlen szegénynek sem kellene élnie körökben (15,4–5). Ellenkezőleg, a népközösség mint egész virágozna, mert Isten áldása lenne rajta. Ennek megfelelően mindezen törvényeket áldásmondások kísérik (14,29; 15,10.18; 23,21; 24,13.19). A kulcskategória az élet. Ha a nép megtartja ezeket a törvényeket, élni fog (6,24). Ha más népek istenei után fut, vagyis amazoknak a szegényeket nem oltalmazó gyakorlatát követi, tönkre fog menni (6,14–19).

Pontosan ez következett be, amikor Kr.e. 586-ban lerombolták Jeruzsálemet, és a júdai elitet elhurcolták Babilonba, miután Joziás király utódai ismét visszaestek a régi praktikákba. Csak a

földnélküliek és a szegények maradtak meg Júdában, és a babiloniak hozzájárulásával elfoglalhatták azokat a földeket, amelyekről a gazdagok korábban kizárták őket. Ennek nyomán minden körben elgondolkodtak a katasztrófa okairól és arról a kérdéstről, hogy a remélt újakezdés esetén hogyan kell szabályozni a társadalmi, gazdasági és politikai struktúrákat, nehogy ismét elkövessék ugyanazokat a hibákat. Fontos tanúsága ennek a *Papi iratba tartozó ún. Szentség-törvénye a Leviták könyvében* (Mózes 3. könyve): azokat a társadalmi-gazdasági szabályozásokat foglalja össze, amelyeket a fogság utáni júdai újakezdésre szántak.

Különösen fontos a 25. fejezet. Középpontjában az a teológiai tétel áll, amely nélkül semmit sem lehet megérteni belőle. Ez megmondja, miért kell Izraelben alapvetően más gazdasági rendnek lennie, mint a környező népeknél. Amazoknál a király vagy a tulajdonosok szabják meg a jogot. Izrael azonban kívülről, Istentől – a Sínai-hegyről: 25.1 – kapja a jogot. Ily módon kivonják azt a királyok és a tulajdonosok hatalmából – az emberek egyenlőségének érdekében, s ezért a szegények és a gyengék érdekében (25.23):

„A földet senki se adja el visszavonhatatlanul, mert enyém a föld, ti pedig csak jövevények és bérlők vagytok nálam.”

A 3Móz 25 törvényei egyértelműen a tulajdon abszolúttá tételének elutasításán nyugszanak. Aki a Biblia Istenét akarja követni, annak Istent kell elfogadnia a föld tulajdonosaként. A földre (az agrártársadalmak termelőközösségére) vonatkozóan tehát csak használati és bérleti jognak van helye, hogy mindenki részesedhessen benne. Ebből következik minden további:

- 2–7. v.: a hetedik évben a földnek „szombat”-ot kell ünnepelnie (ettől kezdve vezetik be a „szombat/szombat” szót a hetes ritmusok jelölésére);
- 8–13. v.: hétszer hét év után fűjják meg a „jóbelt”-t, a harsonát, és – akárcsak az első földosztáskor – minden család kapja meg ismét osztályrészét a földből, hogy egalitárius módon, valamennyien ismét elláthassák magukat, ahogyan a királyság előtti idők törzsi társadalmában (ez az ún. „jóbelt-év”, „jubileumi év” vagy „az elengedés éve”);
- 14–17. v.: a föld vételárát ne hagyják rá a piacra, és ezzel a spekulációra, hanem az 50. év szolgáljon számítási alapként ahhoz, mennyi (majd kifizetendő) termést fog még hozni egy darab föld;
- 25–28. v.: ha egy testvér és családja „mélyen lenn”, azaz szükséghelyzetben van, és el kell adniuk földjüket/házukat, akkor a legközelebbi rokon váltsa ki őket (ez az ún. ge’ulah rendje);

- 35–38. v.: ha egy testvérnek kölcsönt kell felvennie, akkor a honfitársak ne szedjenek tőle kamatot vagy valamilyen pótlólagos természetbeni illetéket;
- 39–46. v.: honfitársakat egyáltalán nem szabad rabszolgává tenni; ennek indoklása is az, hogy Isten a tulajdonosuk, ő vezette ki őket az egyiptomi rabszolgaságból.

Ne hallgassuk el, hogy a Papi irat bizonyos pontokon gyengíti a Második Törvénykönyv társadalmi törvényeit. A rabszolga-felszabadítás és az elzártságosítás révén elveszett földek visszaszolgáltatását kivészi a hétéves szabályozás hatálya alól, és az 50. évre tolja ki. Azt egyébként, hogy a földosztás helyreállítása történetileg nézve csak egyszer fordul elő a héber Bibliában, mégpedig ezen a helyen, leginkább azzal lehet magyarázni, hogy a száműzöttek Babilonból, 50 évvel elhurcolásuk után történt visszatérésekor éppen ez a probléma vált időszerűvé: Hogyan szabályozzák a föld elosztását, miután az országban maradt szegények vették át és művelték meg a deportált felső réteg földbirtokait? Visszakapják-e a nagybirtokosok (a néptől egykor erőszakkal és eladósodási mechanizmusok révén elrabolt) földjüket? Egyáltalán ne kapjanak földet? A választ a jóbelt-éves szabályozásban megfogalmazott kompromisszum adja meg, visszanyúlva a királyság előtti, egalitárius törzsi társadalom hagyományára: Minden család térjen vissza a maga földjére, hogy biztosíthassák megélhetésüket.

Később, a perzsa korban „Harmadik Izajás” a jövő reményeként eleveníti fel a jóbelt-éves szabályozást (Iz 61. fej.). Ez azt mutatja, hogy Júdában nem tudott fennmaradni a prófétai kritika és a jogi átalakítások. Ez már Nehemiás könyvének 5. fejezetéből is kiviláglik: Az egyszerű nép asszonyai és férfiai amiatt panaszkodnak Nehemiásnak, hogy egyrészt a perzsáknak fizetendő adók miatt, másrészt a gazdag honfitársaiknak fizetendő kamatot, földjük elzártságosítása és az adószolgáltatás miatt elveszítik szabadságukat és egzisztenciájukat. Az ünnepélyes adószárgelengéssel Nehemiás ténylegesen eléri a tulajdon nélküliek megmentését, de az irányultság nem török meg, ahogyan a későbbi, a hellenizmus irányába tartó fejleményekből kiderül.

Ha *Ton Veerkamp*nak igaza van, akkor éppen *Jób könyvében* van szó erről a kérdéstről. Vajon alkalmazkodni fog-e Jób, alkalmazkodni fog-e Izrael Görögország zsarnokian önkényes isteneihez, és a fölöttük uralkodó Sorshoz? S ha igen, megadják-e ezzel a teológiai igazolást a tulajdonosok és a tulajdon nélküliek hellenista osztálytársadalmának? Jób vonakodik attól, hogy eltérjen a Tóra megbízható Istenétől, Isten pedig az ő oldalára áll.

Ellenállás a birodalom totalizálásával szemben

Ez a döntő kérdés a zsidók számára Kr. e. 168-ban érte el csúcspontját, amikor is a hellenista uralkodó, IV. Antiochusz egy Zeusz-szobrot állít fel a jeruzsálemi templomban, megtilja a Jahve-kultuszt, és ezzel kifejezésre juttatja a birodalom totalizálását. A júdai népesség megoszlik. Egy része alkalmazkodik a hellenizmushoz, mindekenélőtt a jeruzsálemi templom papi arisztokráciája és a felső réteg csoportjai. Egy másik csoport a pusztába vonul vissza, és köztulajdonnal rendelkező, zárt közösséget alkot, ők az esszénusok. Egy harmadik csoport, amelynek bázisa mindenekelőtt a parasztság és a vidéki papság, egy család, a Makkabeusok vezetésével fegyveres ellenállásba fog, eleinte sikerrel, de aztán átveszi a hellenista-totalitárius vezetési struktúrákat. Végül a hűségesek (a *haszidok*, a jámborak) csoportja a passzív, erőszakmentes ellenállást választja, és apokaliptikus, „föld alatti” iratokban fejezi ki magát.

Ebben az összefüggésben *Dániel könyve* a legfontosabb dokumentum. Ennek 3. fejezete beszéli el a tüzes kemencébe vetett három férfi ellenállását. A király felállított egy aranyból – a politikai, gazdasági és ideológiai, vagy is az abszolút hatalom jelképéből – készített szobrot, amelyet minden alávetett népnek imádnia kellett. Mindenki megteszi ezt, csak három júdai férfi nem. Nemet mondasuk miatt tüzes kemencébe vetik őket, de Isten megmenti életüket. Az apokaliptikus iratok így erősítik az emberek ellenállását, és adnak nekik reményt.

Ezáltal világossá válik, hogy az Ószövetségnek, a héber Bibliának több kiindulási pontja is van arra, hogy a mindenkori történelmi kontextusnak és az adott lehetőségeknek megfelelően bemutassa Isten alternatíváját a népek politikai-gazdasági-vallási hatalmi rendszerei közepette:

- *autonóm alternatíva felépítése* a szolidáris törzsi társadalom szellemében;
- a királyi-arisztokratikus, és később a tulajdonra épülő gazdasági rend behatolása után a jogtalankodáson gyakorolt *prófétai kritika*, és a fennálló helyzet *jogszerű átalakítása* annak a vízióknak az alapján, amely a Földdel és más teremtményekkel alkotott közösségben képzelettel el az emberek konkrét életét;
- *részalternatívák* részlegesen autonóm helyzetekben, mint például a fogság után;
- totális elnyomás esetén *ellenállás*.

Ebből az örökségből merít a Jézus-mozgalom és az ősegyház.

A Jézus-mozgalom és az ősegyház

A názáreti Jézus a prófétai és jogi hagyományhoz kapcsolódik. Mindazonáltal jellemző rá, hogy azoknak a helyesbítő intézkedéseknek, amelyeket Izraelben periodikusnak szántak, szerinte a mindennapi életet kell jellemeznünk. Így például a Miatyánknak alapvetően azt imádkozzuk: „Bocsásd meg tartozásainkat, ahogyan mi is elengedtük azok tartozását, akik nekünk tartoztak!” Lukács evangéliumának 4. fejezetében (16–21. v.) Jézus Izajás könyvének 61. fejezetéhez kapcsolódik, amelyben a próféta megjövendöli az elengedés évének eljövendő realitását. Utána azonban így folytatja: Az én eljövetelemmel ma valósággá vált ez a remény, vagyis immár mindennap érvényben lehetnek az elengedés évének (a jóbél-évnek) a szabályai.

Az a történet, amelyet mi általában romantizáló módon „a gazdag ifjú” történetének nevezünk, szintén a próféták és a tóra hagyományának vonalában áll; ugyanis egy nagybirtokos megy oda hozzá („sok vagyona volt”, Mk 10,17–22), és kérdezi meg, hogyan nyerhetné el az örök életet. Jézus egyrészt a Tízparancsolatra utalva felel, ahogyan azt a Második Törvénykönyvben áthagyományozták. Ez nem véletlen. Tudjuk ugyanis, hogy a Dekalógus tíz parancsolatát pontosan abban az összefüggésben fejlesztették ki, amelyet megvizsgáltunk. A Dekalógus a népet az egyiptomi rabszolgaságból megszabadító Jahve nevében a szabad parasztokhoz fordul, és inti őket, ne játsszák el szabadságukat azzal, hogy többek között különféle legális és illegális mechanizmusok által megpróbálják elvenni testvéreiktől és azok családjától földjüket és szabadságukat. A „Ne lopj!” és a „Ne kívánd meg felebarátod házáat, udvarát, földjét és mindazt, ami az övé!” világosan beszél. Jézus azonban már azzal is kiélezi választát, hogy hozzáfűzi: „Ne rabolj!” A szövegnek ezen a részletén legtöbbször átsiklanak, pedig egyértelműen mutatja, hogy Jézus itt a prófétákra utal, akik a tulajdon–kamat–elzálogosítás–adórszolgaság mechanizmusát nevezik rablásnak Jézus tehát jelzi a gazdag nagybirtokosnak, hogy erről a problémáról van szó. Az viszont nem érti meg, és azt állítja, hogy ő mindezt megtartotta. Erre mondja neki Jézus, hogy akkor az hiányzik neki, hogy minden (rablott) vagyont adjon el, s az árát adjon a szegényeknek. Ezt általában karitatív alimizsnálkodásra való felszólításként fogják fel. Semmi sem lenne ennél hamisabb. Itt annak visszaadásáról van szó, amit nem egyszerűen egyéni gonoszságból, hanem társadalmi mechanizmusok segítségével rabolt el az illető.

Világossá válik ez egy pozitív ellentétéből, a gazdag vámbérlő, Zakeus

megtéréséből (Lk 19,1–10). Ő a Jézussal történt találkozás hatására vagyona jó részét a szegényeknek adja, de ezen túlmenően azoknak, akiket a vámbérlési rendszer segítségével kirabolt, a rabolt érték négyszeresét adja vissza.

A szisztematikus rablás témája játsza a döntő szerepet akkor is, amikor Jézus prófétai összetűzésbe kerül a templommal (Mk 11,15–19). Itt a központi kérdés a tét: Melyik Isten kormányoz? Az az Isten, aki a kizsákmányolás struktúrái révén legitimálja az elszegényedést? Vagy a bibliai Isten, aki védelmezi és felszabadítja a szegényeket, s aki igazságosságot követel, nem áldozatbemutatást. Ezt a prófétáknál már Amosz és Ozeás óta ismételtelen felbukkanó konfliktust Jézus radikálisan kiélezi. Célzatosan lép fel a rablóbarlang minden szereplője ellen. Először is azok ellen jár el, akik a pénzrendszer segítségével megkárosítják a szegényeket. Majd azok ellen, akik a piac csererendszeréből szedik meg magukat (a galambok, amelyekkel kereskednek, a szegények áldozati állatai). Végül vereséget mér az egész áldozati rendszerre: a megszálló római hatalommal kollaboráló papi arisztokrácia ugyanis ennek révén halmozza fel templomi kincseit. Még rosszabb azonban, hogy az emberek szívében Isten helyett egy bálványt gyökereztet meg, amely áldozatok bemutatását kívánja meg az emberektől, s amely még a szegény özvegy zsebéből is kihúzza utolsó filléreit (Mk 12,42–44,40).

János evangélista Márknál is tovább megy (Jn 2,14–16). Szerinte ugyanis Jézus nem csupán „rablók barlangjának” nevezi a templomot, hanem „vásárcsarnoknak”, „piacnak” is. Isten házáat a piac értéktörvényének vetik alá. Itt a legfőbb, pénzben mért nyereség vasszabályai vannak érvényben azok számára, akik tulajdonukkal termelnek, kereskednek, és kamatozó hiteleket nyújtanak – tekintet nélkül az Isten által megalkotott teremtmények konkrét életére.

Nem csoda, hogy a rendszerből profitalók Jézus e jelképes prófétai cselekedetét indítékunk tekintik ahhoz, hogy halálát tervezzék. Jézus azonban éppen e készségével, ti. hogy életét kockáztassa Isten országának igazságosságáért, éppen ezzel tesz bizonyosságot arról, hogy nem annak az istennek szolgál, aki áldozatok bemutatását kívánja az emberektől, hogy ily módon „szolgáit” gazdagítsa, hanem annak az Istennek, akinek a követői önmaguk feláldozásáig menően küzdenek az emberek konkrét életéért és szabadságáért.

Összefoglalásképpen Jézus ebben a mondasban fogalmazza meg a központi kérdést: „Aki meg akarja nyerni életét, el fogja veszíteni. Aki elveszíti életét értem és az evangéliumért, meg fogja nyerni. Mit használna az embernek, ha megnyerné az egész világot, s közben elveszítené életét?” (Mk 8,35–36) Lé-

nyegileg itt ugyanarról van szó, mint Arisztotelésznél: *A tulajdonra épülő gazdaság által lehetővé tett határtalan törekvés a gazdagságra – ez az az illúzió, hogy az ember tartósan megnyerheti életét. A szándékolatlan tényleges következmény azonban a halál.* Megfordítva, a haszonszámítás elvetése Isten országa kedvéért – ez az életre vezet. Mindenesetre Jézus ezzel Arisztotelészt meghaladva bevezeti az isten-bálvány dimenziót a pénzügyi mechanizmusokkal történő tulajdongyarapítás értelmezésébe: Az emberek rabjává lesznek egy olyan fétisnek, amely kapcsolatok nélküli, individuális élet rabjává teszi, és ezzel a halálba kergeti őket.

Máté evangéliumában (6,19–34) Jézus ugyanezt még egyszer megvilágítja, mégpedig a pénz-isten, a Mammon nevében folytatott „kincsgyűjtés” nézőpontjából: „Ne gyűjtsetek magatoknak kincset a földön... Nem szolgálhattok Istennek és a Mammonnak.” Megfordítva, ami az élethez szükséges, mind-mind rendelkezésükre fog állni azoknak, akik előbb Isten országára és annak igazságosságára, vagyis igazságos kapcsolatokban élt életre törekcszenek.

A korai kereszténység követte Jézust ezen az úton. A klasszikus szöveg az Apostolok cselekedetei 4,32–35. A gyülekezet önként megosztja tulajdonát. Ez pontosan véve azt jelenti: Azok, akiknek földbirtokaik és házaik voltak, eladták azokat, s az árát az apostolok lábához tették. Ez a megfogalmazás nem lehet véletlen. A próféták ugyanis Mikeástól és Izajástól kezdve éppen a földbirtokok és a házak felhalmozását állították pelengérré mint a paraszti népesség elszegényedésének strukturális okát. És Jézus – ugyanebben a hagyományvonalban állva – pontosan ezt nevezte rablásnak, és ezért megkívánta, hogy a gazdag nagybirtokos adja el felhalmozott javait, és árát adjon vissza a szegényeknek (akiktől a tulajdon – kamatra adott hitel – eladósodás mechanizmusa révén elrabolták földjüket). S az Apostolok cselekedetei kifejezetten a Második Törvénykönyv tórájának beteljesedéseként ábrázolja ezt a tulajdoni kiegyenlítődést, mert a szöveg így folytatódik: „köztük nem volt szegény” (5Móz 15,4; vö. ÉV, 2003. apr., 2–4. o.). Egyidejűleg azonban azt is mondja: ez a kiegyenlítődes tanúságot tesz Jézus feltámadásáról. Vagyis: Jézus által van élőként jelen köztük, hogy tulajdonukat nem tekintik a sajátjuknak, és nem arra használják, hogy fölhalmozzák azt, és maximálissá tegyék saját nyereségüket, hanem arra, hogy a közösség tagjai úgy élhessenek egymással, hogy ne legyenek körükben szükségben lévők. Jézus feltámadása – gazdaságilag nézve – azt jelenti: szükséghelyzetet nem ismerő közösségben élni. Ez a beteljesedése annak, amit az Ószövetség törvényei és a próféták célba vettek.

Ezzel áttekintettük a gazdasággal, és sajátosan a tulajdonnal való bánásmód bibliai választási lehetőségeit. Izrael és később Júda történetének különböző szakaszaiban láttuk, hogy ezek a lehetőségek a következők: prófétai kritika és vízió, a rendszer jogi szabályozása (ha azt még át lehet alakítani) és ellenállás a totalitárius birodalomnak. Jézus aztán ennek az ellenállásnak további lehetőségét nyitotta meg: Az élet újrakezdése lehetséges azáltal, hogy konkrét emberek kis csoportokban elkezdik élni egymás között az alternatívát.

Jézusnak és az ősgyülekezetnek sem csak a görög-római tulajdoni gazdaságnak Júda független társadalmába történő behatolásával kellett szembenézniük, hanem közvetlenül a Birodalommal és annak gazdasági struktúráival is, ezért ismerték az ellenállás választásának lehetőségét is, többek között a bojkott formájában megjelenő ellenállását. Például a császár bálványképét viselő római pénz gyakran félreértett történetében (Mk 12, 13–17) Jézus a római valuta bojkottjára hív fel. A *Jelenések könyve* szerint a keresztények ennek megfelelően ki voltak zárva a piacról (a vásárlásból és eladásból, ld. Jel 13, 17), mivel nem voltak képesek arra, hogy homlokukon viseljék a mélységből előjött „vadállat jelét” (a vadállat Róma

abszolút uralmának jelképezi, annak élén az „isten” császárral). Nem minden gyülekezet volt képes kibírni ezt a rendkívüli nyomást, és ellenállni a Birodalom kísértéseinek; különösen a gazdag gyülekezetek alkalmazkodtak részben vagy teljesen (vö. Jel 2–3. fejj.). A mártírhálalig hűségesek viszont képesek voltak kitartani abban a bizonyosságban, hogy a Birodalom és gazdasága el fog bukni (Jel 18), hogy helyet adjon az életnek, annak az állapotnak, amikor igazságosságban és békeben Isten lakik az emberek között.

Ez kezdődik el most kicsiben. Amikor például ötezer ember gyűlik Jézus köré, és megéheznek, a tanítványok a piacra akarnak menni, hogy bevásároljanak (Mk 6, 30–44). Jézus helyett azt kérdezi: Mi van az embereknél? És amikor azt szétosztják mindenki között, elég. E történetnek szimbolikus jelentése van. Ha egy közösség konkrét tagjai kihasználják lehetőségeiket, és az élet szükségleteinek nézőpontjából kiindulva együtt dolgoznak és megosztanak a javakon, akkor alternatív lehetőségek támadnak egy, a tulajdon, a pénz és a piac, valamint a politikai elnyomás által jellemzett rendszer közepe, s az emberek áldozatokból cselekvő alanyokká válnak. Az evangéliumok tele vannak ilyen történetekkel, amelyekben Jézus embereket hatalmaz

fel arra, hogy áldozatokból cselekvő alanyokká váljanak: „A hited segített rajtad”, mondja nekik.

A korai kereszténység éppen az élet ilyen bátorító sejtjei révén terjedt el az egész Római Birodalomban; az elnyomott és kizsákmányolt emberek ugyanis vonzalmat éreztek a szolidáris élet ezen új lehetőségei iránt. Ezt nevezem én vonzás révén ható missziónak (ellentétben a kereszténység birodalmi terjeszkedésének későbbi, perverz formájával). Vannak már jelei az ilyen helyi sejtnek szolidáris összekapcsolódásának is; erről tanúskodnak Pál gyűjtései, amelyeket a birodalom gyülekezeteiben folytatott a szükséghelyzetbe került jeruzsálemi gyülekezet javára (vö. 2Kor 8–9).

Már ez a rövid áttekintés is megmutatja, mennyi termékeny támpontot kínálnak a bibliai hagyományok (Görögországgal és Rómával összevetve) ahhoz, hogy le lehessen győzni a tulajdon, a pénz és a piac abszolútizált, pusztító mechanizmusait, melyeket a birodalom juttatnak érvényre. Persze, mielőtt következtetéseket vonhatnánk le belőlük a mára nézve, arra van szükség, hogy alaposabban elemezzük mai neoliberais rendszerünk történelmi gyökereit az újkorban.

Forrás: Ulrich Duchrow – Franz Josef Hinkelammert, *Leben ist mehr als Kapital*. Alternativen zur globalen Diktatur des Eigentums, Publik-Forum Verlag, Oberursel 2002, 22–39.

Imádság Fogyasztás-Istenhez!

Alleluja! Alleluja! Alleluja! Hála Neked mindenért!

Te vagy az, ki jólétünkről gondoskods, ellátsz étellel, itallal. Teremtő szavaddal eléred, hogy a világ túloldaláról is megkapjuk, amire szükségünk se lenne, de Te kedvet csináltál hozzá. Megiszunk mindent, amit a régiek nem is gondoltak volna. Megeszünk mindent, amit mások is megennének, ha mi hagynánk.

Te feltaláltad a tökéletes után a még tökéletesebbet. Hogy testünk legyen még szebb, emberidegenebb illatú, mindig izzadságmentes. Hajunk ezer színben csillog, fülünk, szánk, orrunk, köldökünk ékszerektől ékes. Frierünk naprakész, ruhánk naprakész, mindig a legfrissebb divat szerint.

Tudod, ezer a gondunk, de Te nyihet adsz nekünk. Cigarettd, vodkád, extasyd más világba vezet minket. Televíziód, rádiód, mozd már sokkal kevésbé érdekel minket, mert adtál nekünk videót és számítógépet. Játékaidtól szinte megveszünk, s éjszakákat átvirrasztunk, csak hogy a Te tetszésedet elnyerjük.

Mi mindent adtál, felsorolni sem tudjuk. De mindaz, amit adtál, jó, s ha nem lenne, nagy bajban lennénk.

Mert mi lenne, ha nem néznénk televíziót? Tönkremenne a reklámszakma és mindaz, amit reklámoznak. Az emberek nem azzal foglalkoznának, amit a nagyok akarnak, mindenki a saját feje után menne. Mindaz, ami nagy nehezen fel lett építve, romba dőlne. Mi lenne, ha nem kellene annyi embernek jégkrém? Bezárhatna a jégkrémüzem, elbocsátanák dolgozóit. És mi lenne, ha nem kellene az embereknek a butikcucc? Bezárnának a varrodák és a butikok. A sok munkanélküli kevesebbet vásárolna a boltokban, ezért bezárnának a boltok, elbocsátanák a dolgozókat. Az állam már nem tudná fizetni a sok munkanélkülit. Éhezés lenne és elégedetlenség, mert nem tudnánk élni jó életünket.

Ezért kérek, ne engedd, hogy eltévelyedett, aszkéta emberek beszéljenek Hozzánk. Az egyszerűség ördögét irtsd ki lelkünkkel együtt (mert nekik még van), hogy ne zavarjanak minket lelkiismerettel és jövővel, erkölccsel és tudománnyal, hanem együtt dőzsölhessünk, míg világ a világ! Amen.

Horváth János

Vigyázat!
Szatíra!